

TARTIŞMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ - 41

XXI. YÜZYILDA İSLÂM DÜNYASI VE TÜRKİYE

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

28-30 Mart 2003

İSTANBUL

- Prof Dr. Mehmet, S. AYDIN * Prof. Dr. Abdullah AHSAN
Prof. Dr. Ali MAZRUI * Dr. Tahsin GÖRGÜN
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN * Prof. Dr. Anis AHMAD
Doc. Dr. Ahmet KAVAS * Prof. Dr. Kamal HASSAN
Dr. Ingmar KARLSSON * Prof. Dr. Abdumalik NYSANBAEV
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZEL * Doç. Dr. İsmail KARA

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	97839
Tas. No:	

İstanbul-2003

ENSAR NEŞRİYAT: 75
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 9
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 41

Tebliğlerin
Muhteva ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyit Ali TÜZ

Baskı:
Step Ajans
Davut Paşa Cd.
Kale İş Merkezi, 224
0212 482 13 41

ISBN 975-6794-19-4

ENSAR NEŞRİYAT TİCARET A.Ş.
Süleymaniye Caddesi, 11 Süleymaniye/İstanbul
e-mail: ensary@ttnet.net.tr – Web site: www.ensar.org
Tel-Faks: +90 (0212) 513 43 41-513 03 09-513 09 90

İSLÂM DÜNYASI KAVRAMI

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN
Devlet Bakanı, 9 Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi

Herkesi saygı ile selâmlıyor, davetinizden dolayı teşekkür ediyorum. Konuşmama başlaman önce bir-iki noktaya işaret etmek istiyorum:

Programda yer alan ve bugün bu ilk oturumda tebliğ sunacak olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu Bey'in âcil bir işi dolayısıyla toplantıya katılamamıştır. Bu sebeple ben size protokol konuşmamı biraz uzun tutarak bazı hususları arz etmek istiyorum.

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın faaliyetlerini başından beri takip ediyorum. Kelimenin tam anlamıyla bu gönüllü kuruluşumuzun bazı faaliyetlerinin içinde oldum. Bir çok defa da protokol konuşmalarından sonra sunulan bildiriye okuma görevini bana verdiler. Bu gibi vazifeler verildiğinde gerekli hazırlıkları yaparak verilen görevi yerine getirme alışkanlığım vardır. Bunlar için de zaman ayırır ve elimden geldiği kadar hazırlıklı gelirim. Ancak bu defa farklı oldu. Size hitap edeceğim dün belli oldu ve umur-ı siyasetten başımı da alamadığım için ayrıca bir bildiri ile katılma imkânım olmadı. Önceki toplantılarda hem kafam hem de gönlümce oradaydım; ama şimdi gönlümle ve bedenimle buradayım ve kafamın da bir kısmını kullanarak sizlere bir şeyler sunmaya çalışacağım.

Önce bu milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantının başlığı üzerinde durmak istiyorum. Geçen Cumartesi günü Frankfurt'ta bir toplantıda idim. Bu bir ön toplantıydı. Önümüzdeki Haziran veya Temmuz ayında "İslâm Dünyası'nda Demokrasi" konulu, çok geniş katılımlı toplantı bir İslâm ülkesinde yapılacaktır. Millî Demokrasi Enstitüsü adlı bir kuruluş bu toplantıyı tertipliyor. Bu enstitünün özel alanı, İslâm Dünyası'nda demokrasinin güçlendirilmesidir. Bundan dolayı geniş katılımlı bir toplantı yapılacak. Bu toplantıya genellikle devlet tecrübesi olan, bir bakıma demokrasi pratiğinden gelen ve belli ölçüde başarısı olan çok az sa-

yıda ilim ve fikir adamı katılıyor. Teorik tartışmalardan ziyade demokrasi pratiği ön plânda tutuluyor. Bir bakıma İslâm Dünyası'nın demokrasi deneyiminin önündeki engeller nelerdir ve bu engellerin aşılması için ne gibi tedbirlerin alınması gerekiyor? gibi aslı nitelikteki soruların cevaplarını arayan bir çalışma olacak bu.

Benim katıldığım toplantı bir ön çalışma idi. Bu toplantı nerede yapılmalı, hangi konular ele alınmalı ve kimler bu toplantıya katılmalı? gibi hususlar ele alındı.

Bu toplantının Türkiye'de yapılması teklif edildi. Ben de şeref verirsiniz dedim. Çünkü, Türkiye'de bir demokrasi konuşmasının önemli olduğuna inanıyorum ve Türkiye zaten demokrasi tecrübesi konusunda ilk akla gelen ülkelerden biridir. Tartışmalardan sonra, bu tarz bir tartışmaya Türkiye'de ihtiyaç duyulmadığı, Türkiye'nin zaten demokrasi tecrübesi içinde bulunduğu göz önünde bulundurularak başka bir ülkede, Fas'ta veya Bahreyn'de yapılması benimsendi. Bu ülkelerde de demokrasi açısından gelişmeler var; ama, bize nazaran bu ülkelerde problemler fazla.

Asıl dikkatimi çeken şu oldu: Balkanlardan gelen bazı arkadaşlarımız İslâm Dünyası terimine itiraz ettiler. İslâm Dünyası denilince hepimiz birlikte akla geliyoruz; oysa gerek düşünce, gerek inanç ve gerekse pratik seviyede hepimiz birlikte de değiliz. İslâm Dünyası dediğim bu coğrafya genelinde çok büyük farklılıklar var. Bazen bu farklılıklar önemli de olabiliyor. Özellikle bazı pratiklerin siyasî ve ideolojik bir dönüşüme doğru yürüdüğü yerlerde birtakım sıkıntılar ortaya çıkıyor.

Konuşmaların devamında konu 'Avrupa İslâmı', 'Avrupa Müslümanlığı' şeklindeki bir damara doğru çekildi ve biraz bunun üzerinde duruldu. İslâm Dünyası deyince ne diyelim? Bu çok zengin ve geniş bir coğrafya parçası, buna kimsenin itiraz ettiği yok. Rabat'dan, Mağrib'den, Endonezya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafya parçası. Bu coğrafya parçası, hem yeryüzü hem gökyüzü ile hem de muhafaza ettiği ve hâlâ kullanılmamış olan yer altı zenginlikleriyle muazzam bir dünya. Coğrafya olarak düşünüldüğünde İslâm Dünyası tabiri tartışmayı gerekli kılmıyor.

Biraz geriye doğru gidersek özellikle XX. yüzyıla dönüp baktığımızda zaten gerek askerî, gerek siyasî açıdan ve gerekse ilmî açıdan İslâm Dünyası kavramı tartışılabilen bir kavram haline geldi. Tabii bunda Batı bakış tarzının özellikleri önemliydi. Batı genellikle bize nazaran –

burada bir genelleme yapacağım. Her genelleme ne kadar meşruiyet bakımından sınırlı ise benim genellemem de o kadar sınırlı. Ama, her hal ü kârda bir genelleme riskini göz önüne alarak konuşursak— İslâm Dünyası 72. fırkaya rağmen biraz daha ortak noktalara yoğunlaşan bir yapıya sahip. Batı’da farklılıklar çok daha fazla dikkati çektiği için sanki ilk bakışta en azından Batı bakış tarzında ayrılıklar, farklılıklar biraz daha ön plâna çıkararak düşünce süreci ilerliyor. Belki de yorum-bilim, hermonotik dediğimiz pencereden dolayı Batı bu farklılıklara dikkat etti ve bundan dolayı İslâm Dünyası terimini vurgulamaya başladı. “Acaba İslâm Dünyası terimi ne anlam ifade ediyor?”un üzerinde durmaya başladı.

Pek tabii bunun aynı zamanda ilmi araştırma ile ilgili yanları da vardı. Meselâ, bu konuda sık okunan eserler aklıma geliyor: İslâm Medeniyeti ve kültürü ile ilgili yazılan eserler, Amerikan ekolü olarak adlandırılan antropolojik araştırmalar ve diğer benzeri eserler de bu farklılıkları öne çıkaran, farklılıkları daha çok gündeme getiren çalışmalar olduğu için İslâm Dünyası tabirinin sanki o kadar da anlamlı olmadığı gibi bir durum ortaya çıktı. Yani eğer bununla öyle homojen bir yapı, bir medeniyet strüktürü vs. kastediliyorsa bu o kadar da değil; çünkü, işte bu din dediğiniz şey, evet kitap birdir, peygamberi birdir, ama o dinin kültürel açılımları, medeniyet plânındaki tezahürleri, görüntüleri bazen birbirinden o kadar farklı ki, dolayısıyla İslâm Dünyası’ndan söz ederken, bir dünyadan söz ediyormuş gibi bir tavır takınmak aslında bilimsel, sosyolojik ve antropolojik açıdan çok da anlamlı görünmüyor gibi tezler ortaya atıldı. Bu bir açıdan doğru:

İslâm Dünyası’nı her yönü ile homojen bir dünya veya herhangi bir İslâm ülkesini her yönü ile homojen bir ülke gibi düşünmek bilimsel açıdan çok da doğruluğu savunulabilecek bir düşünce değil. Ama, bu yine de bizi o konuda daha farklı bir perspektifi ele almaktan alıkoymuyor. Yani İslâm Dünyası, altı ve üstünün zenginliği, bitki örtüsü itibarıyla doğru bir coğrafyadır. Aynı zamanda bugün itibarıyla bir milyar iki yüz elli – bir buçuk milyar nüfuslu büyük bir potansiyeldir. İnsan gücü açısından idantife edilebilir, gösterilebilir, işaret edilebilir bir anlam da ifade ediyor ki, bu nüfusun önemli bir kısmı, yaşamak için mücadeleyi göze alabiliyorsa ve yine bu nüfusun % 60-70’i genç bir nüfus ise, yani iş, aş ve eş peşinde koşmak durumunda olan bir nüfus ise İslâm Dünyası tabiri nüfus açısından, dolayısıyla insan gücü açısından anlamlı bir kavram niteliğini ve özelliğini taşıyor.

Kaldı ki, sadece durum bundan ibaret de değildir. İslâm Dünyası dediğimiz şey, aslında bütün farklılıklara, bütün kültürel açılımlara rağmen yine de bir medeniyetin, bir kültürün, bir medeniyet ve kültür birliğinin bir şemsiyesi durumundadır. İslâm Kültürü tabiri de İslâm kültürleri ifadesi de doğru bir ifadedir. İslâm Kültürü dediğimiz büyük şemsiye, eğer temel bir takım dinî özellikler ve bu dinin tarih boyunca yaşanmış olup ortak bir niteliğe kavuşmuş olan bu özellikleri düşünürse İslâm Kültürü ve İslâm Medeniyeti anlamlıdır. Ama, böyle bir şemsiyenin var olması, o şemsiye içinde ve altında yer alan, özellikleri belli ölçüde birbirinden farklı olan İslâm kültürlerinin var olmadığı anlamına da gelmiyor. Bu bakımdan hakikaten Türk Kültürü, İran Kültürü, Mağrib Kültürü vardır vs. Bugün oluşmakta olan Batı İslâm Kültürü de oluşmaya devam edip gidiyor. Dolayısıyla her iki ifadenin de anlamlı olduğunu düşünüyorum. Ancak büyük söylemle öteki söylemlerin aralarında var olan bağlantının çok dikkatlice göz önünde bulundurulması gerekiyor.

Küçük harflerle yazdıklarımızın herhangi birinin teolojik mânâda İslâm Kültürü olabilmesi için onun gerek ontolojik, varlık ve gerekse epistemolojik düzeyde o şemsiye kültürle bağının olduğu görülür, aklen savunulabilir bağlantısının var olması lâzımdır. İslâm Dünyası'nda her ortaya çıkan var oluş, her açılım, İslâmî vasfını taşıyor olabilir. Onun öyle bir özelliğe sahip olup-olmadığı, başta Kitab'ın ve O'nun tarihî getirdiği uygulamanın, pratiğin temel ölçülerinin içinde yer alması gerekiyor. Bu bakımdan "İslâm" tabirini kullanmak, başka şeylerin, İslâm Bilimi vs. dikkati gerekli kılan bir tabirdir diye düşünüyorum. Bu açıdan baktığımızda İslâm Medeniyeti'nden söz etmek ve ona bağlı olarak bir İslâm Kültüründen bahsetmek anlamlıdır. Bu da bir yerde İslâm Dünyası sözünün, öyle pek de kullanılmaması gereken bir tabir olmadığını söylemek istiyorum.

Unutmamak gerekir ki, bu birbiriyle pek uyuşmayan çoğunluğa geçişin arkasında siyaset de vardır. "Böl, parçala ve yut", sadece sosyolojik bir gerçeklik değil, sadece militer bir realite değil, bir askerî üniteyi parçalara bölüp sonra da onunla mücadele etmek anlamında değil, kültürel ve medeniyet bağlamında da bir şeyi var bunun. Eğer bir kültürü, bir medeniyeti parçalarsanız, o zaman o kültürel ve medeniyet mücadelesi de bölmek, parçalamak, zaptetmek, kültür işgali için de son derece akıllıca yürütülen bir siyaset olabilir ki, zaten öyledir diye de düşünüyorum.

Kültürel bir parçalanmayı aslında Türk'ün İranlı, İranlı'nın Malezyalı ile Malezyalı'nın Faslı ile alakası yoktur şeklindeki, görünüşte akademik olan bir söylem, arkasında çok sinsî bir siyasal ihtirası da hep gizlemiştir, hep öyle olagelmıştır. Ve bunu da, hani böyle birini siyasete âlet etme veya düşünceyi politikaya âlet etme şeklinde ele almamak lâzım. O tarafı da var. Ama bunu aynı zamanda insanın bilme ve değerlendirmeye gücünün sınırlarının ortaya çıkardığı bir gerçek olarak da görmek lâzım. O bakımdan, insanları yanlışlarından dolayı çok fazla suçlama bazen anlamsız da olabilir. Yani herkes kendi penceresinden bakıyor.

İnsan deneyimi, insan tecrübesi dediğimiz şey aslında çok enteresan. Belki akademik çevrede bir çok insan bunu pek hissetmiyor. Ama, kazara siyasete girmiş iseniz o zaman insanların nasıl tek tek kendi pencerelerinden baktıklarını ve nasıl o pencerelerin âdeta yegane ışık getiren pencereler olduğunu bazen oldukça derin bir üzüntü ve korku içinde hissediyorsunuz. Yani, önünüze bir perde geriliyor ve bu pencereden kendi otobiyografinizden dolayı, kendi geçmiş deneyimlerinizin sizde biriktirdiklerinden dolayı, o zamana kadar teşekkül eden karakterinizden dolayı bir bakıma bir pencere, bir bakış tarzı bazen çok naiv, çok hayalperest, çok idealist görülebiliyor. Sadece burnunun dibindeki görünenlerinki çok realist, çok gerçekçi, çok sonuç alıcı şeklinde görülüp değerlendirilebiliyor ve aşılması kolay olmayan bir anlama perdesinin varlığını bazen biraz açıkçası irkilerek bunu görebiliyorsunuz. Bu sadece bireyler bağlamında değil, kültürler veya o kültürleri taşıyan topluluklar bağlamında da yine düşünülmesi gereken bir konu.

İslâm Dünyası tabirini bir başka açıdan ele almak istiyorum. Bütün farklılıklarına rağmen İslâm Dünyası tabirinden bir bilinç halini kastediyorum. İsterseniz buna kültürel bilinç hali de diyebilirsiniz. Bu bilinç dediğimiz hali en azından son bir-iki asırdır bu bilinç halinin varlığını ortaya koyduğu pozitif başarılarından ziyade –keşke öyle olsaydı– kendisine yönelmiş tehlikeler karşısında negatif tavırların, reaksiyonların varlığı ile görmeniz daha kolaydır. Aslında bu da utanılacak bir şey değil. Çünkü, epeyce bir zamandır bilinç, bir başka bilince veya bilinçlere benzetilmek isteniyor. Bu benzetme siyasetinin arkasında bilim, politika, düşünce ... var. Ve bu bilinç, bütün farklılıklarına ve bütün başarısızlıklarına rağmen, bir başka bilinç olmama mücadelesini veriyor. Bu bilince karşı iki asırdır devam eden önemli meydan okumalar var ve bu bilinç teslim olmuyor. O teslim olmamanın ortaya çıkardığı darlıklar, köktencilikler yok mu? Var. Aslında her reaksiyon bir sun'îliği ihtiva

eder; her reaksiyonda bir abartma vardır ve bu bilincin, kendine meydan okuyan güçler karşısında reaksiyonu da her zaman sağlıklı olmamıştır ve bugün de sağlıklı değildir.

Bütün bunlara rağmen yine de bu bilincin iki asırdır verdiği mücadelede onurla ve gururla anmak lâzım. Çünkü buradaki bir kimlik meselesidir ve o kimliğin her şeye rağmen, kendine olan güvenidir ki, belki alma konusunda mücadele etmek zorunda olduğu için çok rahat edemiyor; ama, teslim olma konusunda da ciddî ve başarılı denebilecek bir durum ortaya koyduğunu da kimse inkâr edemiyor.

Bunu şunun için söylüyorum: Bütün bu farklılıklarına, zikzaklarına rağmen bu bilinci anlamayan hiç kimse medenî dünyada barışı getiremez. Bu dünyaya barışın gelmesi, şöyle veya böyle evvela, şu veya bu derece, işte orada var olan, varlığı görülebilen, hissedilebilen o bilinç dikkate alınmadığı sürece, ortaya konacak her plân ve program, bir yerde hata ve ciddî bir riskle karşı karşıya gelir. Bu ister kültürel bir plânlama, ister bir medeniyet plânlaması veya başka türden bir plânlama olsun bu bilinci görmesi lâzım; ama, bu bilinç yeteri kadar görülüyor mu? Bana göre bu bilinç, yaşandığı dünyada bile yeterince farkında olunan bir bilinç değildir. Zira, yaşandığı dünyada bu bilincin sadece var olması ayrı, farkında olunması ayrı bir şeydir. Farkında olma mutlaka kriz dönemlerinde ortaya çıkmaz.

İslâm Dünyası'nda bu medeniyet perspektifi, bu bilinç dediğimiz şey aslında var; ama, bu dünyayı yönetenler, idare edenler dahî o bilincin gücünün farkında olmamıştır. O yüzden zaten onların da plânlamalarının çoğu arzu edilen neticeyi ortaya çıkaramamıştır. İşte bunun altında kendilerinin de ait olduğu o bilinç dünyasının zenginliğini, gücünü ve sıhhatini görememe yatıyor.

Hiçbir zaman farklılıkları inkâr etmiyorum, bir homojenlik düşünmüyorum. Eminim, sıradan bir Türk'ün, bir Anadolu insanının o bilinç muhtevası, bir başka İslâm ülkesinin insanının bilinç muhtevasından farklı olabilir. Yine de bu farklılık, orada tanınabilir bir birliğin, vahdetin ve o vahdetin içinde olan insanların birbirleriyle ilgili ülfetin, tanınmasının, Kur'an'ın ifadesiyle لتعارفوا dediği şeyin, o bilişme denen şeyin ve ona bağlı bilinç buluşması dediğimiz şeyin varlığını inkâr etmek bizi son derece XXI. asırda, içeride ve dışarıda tehlikelerle karşı karşıya bırakır.

Hepimizin bildiği gibi, az önce belirttiğim bütün imkânlarla rağmen İslâm Dünyası birinci ligde oynamıyor. İslâm Dünyası'nın geniş yer altı ve yerüstü zenginlikleri var. Nüfus itibarıyla güçlü ve zengin. Medeniyet perspektifi bakımından ise on asır birinci ligde olmuş bir medeniyete sahip. Ama, bütün bunlara rağmen İslâm Dünyası bugün birinci ligde değil. İslâm Dünyası'nın bugünkü hali çok iç açıcı değil. Pe-ki, umutsuz mu olacağız? Hayır. Zaten o bilinçte bir de umutsuz olma-bilinci var. Eğer umutsuz olma çok ileri bir dereceye giderse küfre kadar götürür.

“Dünyada inanmam hani görsem de gözümle

İmanı olan kimse gebermez bu ölümle.”

Bu, umutsuzlukla ilgilidir. Yani, umutsuz olup, bir tarafa çekilip ölümü beklemek mü'minin vasfı değil. Umutlu olmak için de çok önemli başarılarımız var. Meselâ, eskiye nazaran önemli bir genç nüfusa sahibiz. Gençlere yeterli iş, aş, eğitim veremiyoruz. Bütün bunlar doğrudur. Ama, yine de gerek genel eğitimin gerekse komilikasyon dediğimiz şeyin İslâm Dünyası'nda da belli bir merhaleye geldiği ve bunun belli bir hizmeti ortaya koyduğu da inkâr edilemez. Düne nazaran çok daha iyi olduğumuz hususlar vardır. Kadın nüfusumuz, eğitim, üretken olma ve dünyayı bilme, tanıma açısından tarihin hiçbir dönemi ile mukayese edilemeyecek kadar iyi durumdadır. Dolayısıyla içeride bize umut veren önemli dinamiklerimiz var. Ama, yurtdışına gidersek hatırı sayılır bilim ve düşünce adamlarımızın var olması da bize ayrı bir umut veriyor. Eğer biz de bir gün demokraside, bilimsel çalışmada, öz eleştiride belli bir noktaya gelirsek niçin içeride başarılı olamayalım?

Başarılı olmak için ille de birilerimizin başının derde girmesi veya bir yere göç etmesi mi gerekiyor? İslâm Dünyası'nda meydana gelen beyin göçü böyle olmuştur. Yurtdışında çok mutlu oldukları, çok iyi bir çalışma imkânı buldukları için değil, pek çoğunun arkasında maddiyattan, iyi bir maaştan çok, o kimseler için düşünme rahatlığı, düşünce hürriyeti çok daha önemli. İnşâallah dünya bu özgürlüğü yitirmez. Dünya şu anda özgürlük bakımından çok ciddi sıkıntılar geçiriyor. Bu sıkıntılar bir yerlerde durur diye umut ediyoruz. Şayet böyle giderse dünyaya hürriyet öğretmek isteyenlerin bir bakıma bugüne kadar kazanımlarının önemli bir kısmını insanlık tarihi açısından büyük bir kayıp olarak geride bırakmak gibi bir tehlikeleri, bir riski var. Yani dünyaya demokrasi öğretenlerin evvela kendilerinin ne kadar demokrat olduğunu bir daha sorgulamaları gerekir. Aslında demokrasi öğretilir mi? Demokrasinin

öğrenimine ancak yardımcı olunur. Demokrasinin demokrasi olabilmesi için kendi öz demosundan çıkması lâzım. Yardıma rağmen yine de onun bir kültürel üretim olma mecburiyeti vardır. Onun bir ev ürünü şeklinde ortaya çıkması vardır. Çok komplocu değilim ama bazı şeylerden rahatsız olmuyor değilim. Acaba yavaş yavaş despotlukların sona erdiğini, ereceğini, erme ihtimaliyle karşı karşıya geldiğini otokratik rejimlerin artık pek geleceğinin olmadığını ve bunların neticesi olarak acaba bir ev ürünü olarak zeminden, tabandan yukarıya doğru çıkan bir demokrasi arzusunun, demokrasi düşüncesinin ve beklide yakın bir tarihte demokrasi pratiğinin olduğunu zannedenler, görenler bundan da endişe mi ediyorlar acaba. Hiç değilse o demokrasi denen şeyi de bir on beş, yirmi, otuz sene sömürmek için yine biz idare edelim, daha fazla üretmek, daha fazla tüketmek için acaba öyle bir düşünce de var mı onu merak ediyorum.

Bir yabancı ülke, bir yabancı kültür demokrasiye ancak yardımcı olabilir. Demokrasi fidanını getirip bir başka toprağa dikmesi mümkün değildir. Dolayısıyla insan kendi kültürü ile demokratlaşır, kendi kültürü ile modernleşir, kendi kültürü ile rasyonelleşir, çağdaşlaşır. Ayrıca yine her şeye rağmen umutsuz olmanın doğru olmadığını düşünüyorum.

Siyasî, ictimâî hayatımızda da gelişmeler var. Daha bilim üreten bir duruma gelmedik. Teknoloji eh biraz daha iyi durumda. Ama her hâl ü kârda kabul etmek lâzım kendi medeniyetimizin henüz kaynaklarını, değerlerini ortaya çıkaramadık. Onlar üstüne inşa edilen modern değerlerin varlığı ayrıca bir tartışma konusu. Yine de her şeye rağmen bu bilinç penceresinden baktığımız zaman o değerler ile bir şeyler yapma arzusunu İslâm Dünyası'nda bu arada, biraz daha ilerisinde Türkiye'de olduğunu düşünüyorum. Nedir o? Dediğim gibi bilime bugüne kadar verdiğimiz önemden çok daha fazla önem vermek zorundayız. Bilimsel üretimin karşısındaki her türlü engel, karşılaştığımız her türlü mânia ortadan kaldırılmak zorundadır.

Yine bu arada hakikaten o bilinç, bugüne kadar kabul etmediğine göre bir daha plânlamamız lâzım. Bence İslâm Dünyası'nda iki büyük alanda orta yolu bulmak zorundayız. Yani vasatı –bu vasat sıradanlık anlamında değil- Kur'ânî bir terim olarak vasatı kullanıyorum. Nedir o? Biri ekonomik alanda. Paylaşmaya dayanmayan, sosyal adalete, ictimâî adalete önem vermeyen bir ekonomik irileşme zaten bugüne kadar, bizim şu ana kadar gerdiğimiz felaketlerin önemli bir kısmının arkasındaki itici güç. Anlatmaya çalıştığım bilincin bunda huzur duyması müm-

kün değildir. O bilinç var olduğu sürece sadece maddî büyümeyi, sadece birey başına düşen maddî parayı, doları, imkânı –bunlar her ne ise önemlidir inkâr etmiyorum– bunları demokrasi için son derece önemli buluyorum. Çünkü aynı bilinç dibe vurmuş bir yoksulluğun nerede ise küfür olacağını da söylüyor. Her hâl ü kârda İslâm Dünyası, adaleti ve ahlâkı göz önünde bulunduran bir ekonomik büyümeyi sürdürmek zorundadır. Evvela plânlamak, programlamak, üretmek ve sürdürmek zorundadır. Sürdürülebilir bir ekonominin zemininde, temelinde ahlâk yoksa, o zaman o ekonomik güç, insanı vahşileştirir, insanı çok daha yıkıcı, çok daha yok edici bir varlık haline getirebilir. Zaten onun belirtileri ve işaretleri de var.

Aynı şey siyaset için de böyledir. Yani realist siyaset, gerçekçi siyaset demek, “mesela önemli olan çıkarımdır o çıkarım için her yol meşrudur” demek anlamına gelmiyor. Onun için bir bakıma doğrudur ki politika bir takım gerçekler göz önünde bulundurularak yapılır. Ülkenin ve dünyanın gerçekleri göz önünde bulundurularak yapılır. Ama tekrar ediyorum; işte bu gerçeklerin eski deyimle iş bu gerçeklerin, ahlâkî ilkeler ve idealler ışığında bilinmesi, yorumlanması ve uygulanması gerekir. Bunun zor olduğunu ben de biliyorum. Ama eğer insanlığın geleceği olacaksa yolu budur. Dolayısıyla ilkeleri, ahlâkî değerleri maddî çıkarların ışığında değil tam tersini yapmak lâzım. Maddî çıkarları, ahlâkî değerlerin ve ilkelerin ışığında düşünmek durumunda eğer o anlatmaya çalıştığım bilincin bir geleceği olacaksa, o bilinç sadece kendisini taşıyanlara değil, başkalarına da bir ışık tutacaksa, bir şey gönderecektir.

Dolayısıyla bilimde bugüne kadar yapılandan daha fazlasını yapmak lâzım. Öz eleştiriyi mutlaka sistemli bir biçimde kullanmak lâzım. İslâm Dünyası'nın en önemli eksikliklerinden biri de yapıcı, kılıcı bu öz eleştiriyi yapamaması, ortaya koyamamasıdır. Eğer bunu yapabilmiş olsaydık zaten demokrasi bugün bu durumda olmazdı. Eğer demokrasi bugün bu durumda olmasaydı etrafımızda dönüp duran bu felaketlerin çoğu olmazdı. Yarım yamalak da olsa demokrasi olsaydı Irak bugün bu durumda olmazdı.

Bakın Türkiye’de ne oluyor? Birileri iktidara geliyor, bir takım icraatlarda bulunuyor, sonra tekrar millete gidiyoruz, millet size yeter diyor bir başkasını getiriyor. İşte biz öyle geldik. Demokrasi olmasaydı bu olmazdı. İnşâallah diyoruz. ‘Ne demek?’, Allah dilerse, elbet Allah diler. Bazen olumsuz dualar benim dikkatimi çekiyor. Mesela “Ya Rab!

Bize şunu verme..." gibi olumsuz ifadelerle başlayan dualar yapılıyor. Hâşâ Allah sanki bize bir bela vermek için mi bekliyor? Daha olumlu ifadelerle dua etmek lâzım. Mesela, ben bakan olunca bana "Allah utandırmasın" diyorlar. Hâşâ sanki Allah insanı utandırmak için mi bekliyor. "Allah başarı için her türlü gücü versin" gibi daha olumlu dualar yapmak lâzım. O kadar enteresan ki olumsuzlukları bütün dualarımızda bile kullanıyoruz. "Bizi kahretme Yâ Rabbî!" Allah insanı niçin kahretsin.

Türkiye'nin birikimine, demokrasi tecrübesine hakikaten sırtımızı dönmeyiz. Çok yanlış olur. Bu noktaya gelmesi için kimin ne kadar emeği geçti ise –yüz eli-iki yüz senelik bir tarihten bahsediyorum. Meşrûfî yönetime kadar geri giderseniz, aslında çok önemli bir geçmişimiz var.– herkes nur içinde yatsın. Çünkü önemli bir yerdeyiz, önemli bir noktadayız. İnşâallah XXI. yüzyılda hakikaten model olmak çok tuhaf, akla yanlış geliyor. Sanki ekabirce bir şeyi getiriyor. Ama en azından şöyle diyelim; İslâm Ülkeleri birbirlerini demokrasi, insan hakları ve benzeri konularda çok daha yardım edebilecek durumda olurlar. Biz bu yardımda da ve bu yarışta da epeyce önlerde oluruz. İnşâallah hepimiz birlikte yürürüz. Birinci gelmek gibi bir iddiamız yok ama hepimiz birlikte hayırda yarışmada, demokrasi, insan hakları, ekonomi ve siyasette bize ön görülen o aşırılıklardan arınmış orta yol İnşâallah hepimizin başarısı olur.

Bu öz eleştiri çok önemli. Başkalarına kızmak kolay, başkalarını suçlamak kolay, komplo teorilerinin akımına kapılıp gitmek kolay. "E-fendim! Biz geri kalmadık da geri bırakıldık" demeyelim. Eğer bizde geri kalma potansiyeli olmasaydı birileri bizi geri bırakamazdı. Sonunda iş dönüp dolaşıp kendimiz ve nefsimizde düğümleniyor. O bakımdan çok fazla şikâyet etmeyelim; ama, öz eleştiriye de elden bırakmayalım.

İslâm Dünyası'nda sıkıntılı kümüler vardı. Hatta tıbbî bir tabirle çok da iyi huylu olmayan oluşumlar vardı. Yeteri kadar öz eleştiri yapıp onları görmedik. Bunlar gitti can yaktılar, can yaktıkları için de şimdi canımız yanıyor. Bu ev ürünü olan bu olumsuz gelişmelerin tedavisini de yine o bilinç ortaya koymalıydı. Bilimsel terakki, öz eleştiri yapıcı, kılıcı öz eleştiri kültürde, ekonomide ve siyasette hayırlı orta yolu yeniden tekrar keşfetmek. Biz onunla asırlar yaşadık.

Ben bu umutla hepimizi saygıyla selâmlıyor, sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.